provincie
GELDERLAND

MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

Ten geleide

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is een landelijk opgezet project met het doel om in betrekkelijk korte tijd - 5 jaar - een inventarisatie te verkrijgen van bouwkunst en stedebouw uit de periode 1850-1940. De uitvoering van het project wordt verzorgd door de provincies. In Gelderland heeft de provincie de Stichting MIP-Gelderland opgericht, die belast is met de uitvoering van het project.

In Gelderland wordt het MIP uitgevoerd conform de Gelderse streekplanindeling: Midden-Gelderland, Oost-Gelderland, Veluwe en Rivierenland. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt per gemeente geïnventariseerd.

Het eindprodukt, waarover de gemeenten de beschikking krijgen, bestaat uit 3 rapporten, te weten een regiobeschrijving, een gemeentebeschrijving en een inventarisatierapport.

In de regiobeschrijving wordt op hoofdlijnen een schets gegeven van ontwikkelingen die bepalend zijn geweest voor de ruimtelijke kwaliteit, i.c. bouwkundige en stedebouwkundige karakteristieken, uit de periode 1850-1940 in het inventarisatiegebied. Het betreft veelal ontwikkelingen en karakteristieken die behalve van lokaal belang ook een boven-lokaal belang vertegenwoordigen.

In de gemeentebeschrijving, die kan worden beschouwd als een verfijning die betrekking heeft op een deel van het grondgebied van de regiobeschrijving, worden op beknopte wijze de voornaamste historisch-geografische, sociaal-economische, bouwkundige en stedebouwkundige ontwikkelingen uit de periode 1850-1940 weergegeven.
In dit verband dient hoofdstuk 4.5. *Karakterisering geïnventariseerde bebouwing* afzonderlijk te worden genoemd. Het betreft een hoofdstuk dat als "schakel" fungeert tussen het beschrijvende en het inventarisatiegedeelte, te weten het inventarisatierapport.

Het inventarisatierapport voorziet in een beknopte weergave per gemeente van de gebouwde omgeving uit de periode 1850-1940 in de vorm van objecten en complexen op basis van de uitgewerkte MIP-formulieren.

Hoewel de 3 rapporten afzonderlijk kunnen worden gelezen, verdient het aanbeveling het inventarisatiegedeelte niet los te zien van het beschrijvende gedeelte en omgekeerd.

..2/

Met betrekking tot het gebruik van de MIP-eindprodukten dient het volgende te worden opgemerkt.

Bij schrijven d.d. 21 september 1989 - nr. WZ89.59395 - WZ/CE404 is de provincie Gelderland accoord gegaan met de samenwerkingsovereenkomst, zoals opgesteld van rijkswege bij schrijven d.d. 11 augustus 1989, nr. U-172.612, inzake de uitvoering van het Monumenten Inventarisatie Project in Gelderland.

In artikel 8 van bedoelde overeenkomst is het gebruik van de eindprodukten geregeld. Dit artikel luidt als volgt:

"Artikel 8. Gebruik eindprodukten

1. De Provincie is evenals de Rijksdienst ook nadat de eindprodukten als bedoeld in artikel 1, leden a t/m e (*) zijn opgeleverd gerechtigd deze eindprodukten, geheel of gedeeltelijk voor eigen gebruik aan te wenden, te vermenigvuldigen of te publiceren, dan wel, al dan niet tegen financiële vergoeding, voor gebruik aan derden beschikbaar te stellen.
2. De Provincie maakt met derden die zij bij de uitvoering van het Project betrekt zodanige afspraken, dat hen niet de bevoegdheid toekomt, bv. door een beroep op hun toebehorende auteursrechten, in het in het eerste lid omschreven gebruik, geheel of gedeeltelijk te beletten of te belemmeren.
3. De Rijksdienst en de Provincie bevorderen de totstandkoming van openbare publicaties over jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode midden 19e eeuw - Tweede Wereldoorlog."

Wij verzoeken u bij het gebruik van de eindprodukten de geraadpleegde bron(nen) te vermelden.

OOST-GELDERLAND

AALTEN

gemeentebeschrijving

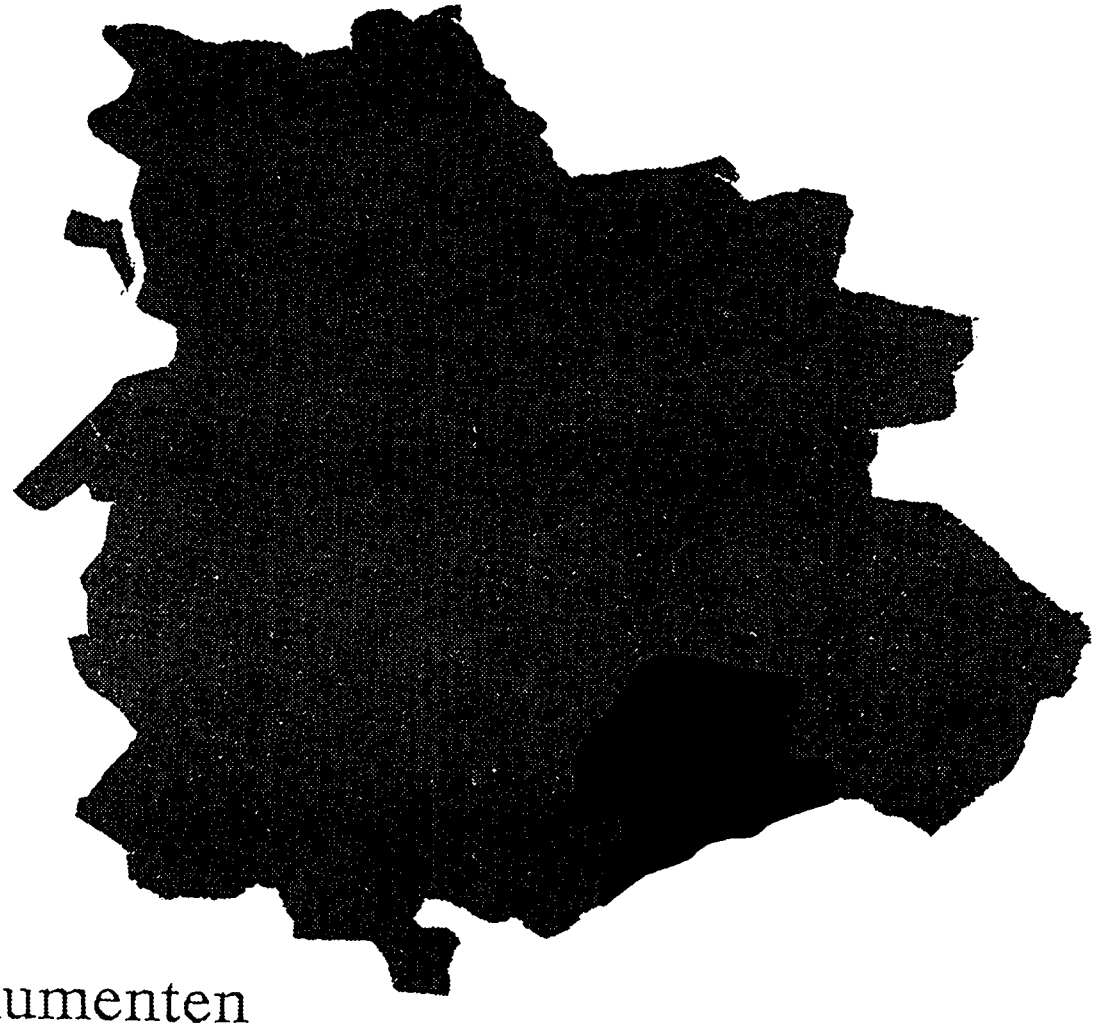

Monumenten
Inventarisatie
Project

GEMEENTEBESCHRIJVING

GEMEENTE AALTEN

INHOUDSOPGAVE

Blz.

1. INLEIDING 3

2. BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK 5

3. INFRASTRUCTUUR 9

4. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR 11

4.1. Algemeen

4.2. Functionele ontwikkelingen
- periode 1800-1850
- periode 1850-1900
- periode 1900-1940

4.3. Stedebouwkundige structuur:
- Aalten
- Bredevoort
- Barlo, IJzerlo, Lintelo
- Verspreide bebouwing

4.4. Ontwikkelingen na 1940

4.5. Karakterisering geïnventariseerde bebouwing

4.6. Typologie uitbreidingen gemeente Aalten 1850-1940

4.7. Bijzondere gebieden

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN, KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR 23

1. INLEIDING

De gemeente Aalten bevindt zich in het inventarisatiegebied Oost-Gelderland en heeft een oppervlakte van 8.337 hectare. De gemeente Aalten bestaat uit de hoofdkern Aalten, alsmede de kernen Barlo, Bredevoort, Lintelo en IJzerlo (zie afbeelding 1).
De zuidgrens van de gemeente Aalten valt samen met de rijksgrens met Duitsland. Kleine gedeelten van de gemeentegrens vallen samen met de Keyzersbeek in het westen en de Schaarsbeek in het oosten. De gemeente Aalten grenst aan de gemeenten Winterswijk, Lichtenvoorde, Wisch, Gendringen en Dinxperlo, alsmede aan Duitsland.

De gemeente Aalten is gedurende de periode 1850-1940 een agrarische gemeente gebleven. Daarnaast is de textielnijverheid met aanverwante bedrijven van belang geweest.
Op 1 januari 1989 telde de gemeente Aalten 18.190 inwoners.

Afbeelding 1
Gemeente Aalten omstreeks 1867

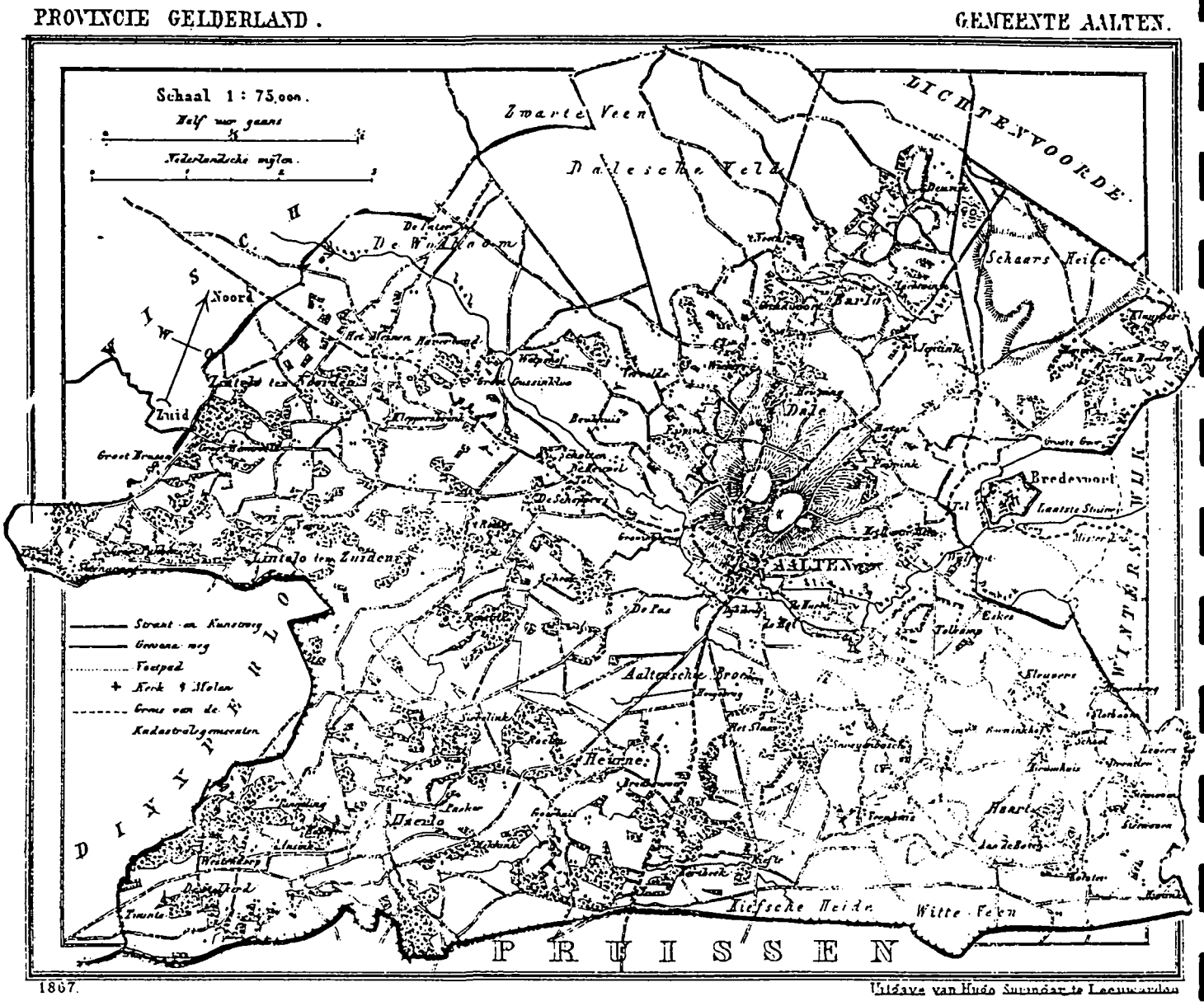

2. BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK

De gemeente Aalten bevindt zich voor een deel op het Oost-Nederlands Plateau. De westgrens van dit plateau volgt de lijn Lichtenvoorde-Aalten-Bocholt. Het gebied ten westen daarvan kan worden aangemerkt als plateauhelling. Westelijk van de helling van het Plateau bevindt zich het brede rivierdal van de Rijn. Een van de oude Rijnbeddingen is nog herkenbaar in de brede laagte ten zuiden van Aalten, waarin de Boven Slinge stroomt. Gedurende het Saalien is het gebied bedekt met landijs. Onder het landijs werd keileem afgezet, hetgeen de neerwaartse grondwaterstroming sterk beperkt.

Vanaf het eind van het Saalien heeft Rijn zijn oorspronkelijke loop in noordelijke richting hervat en het gebied overspoeld met zanden, waardoor een grillig microreliëf van ruggen en geulen is ontstaan. Gedurende de daarop volgende Weichsel-ijstijd, te weten het Midden-Weichselien, stroomde de Rijn nog op de noordelijke uitlopers van het Montferland heen. In perioden van kou en droogte werd het rivierdal blootgesteld aan westenwinden en vormden zich dekzandruggen, bestaande uit fijnere zanden en leem, aan de voet van, tegen de helling van en op het plateau. Vanaf het Laat-Weichselien/Holoceen stromen beken vanaf het Oost-Nederlands Plateau in westelijke richting. Het microreliëf bestaat sindsdien uit zandige ruggen en lemige beekdalen, die soms drooggevallen zijn. In de lager gelegen gebieden, alsmede in gebieden waar een keileemlaag in de ondergrond voorkomt, komen gleygronden voor. Het betreft gronden waar sprake is van sterk fluctuerende grondwaterstanden.

Afbeelding 2
Geomorfologische kaart gemeente Aalten

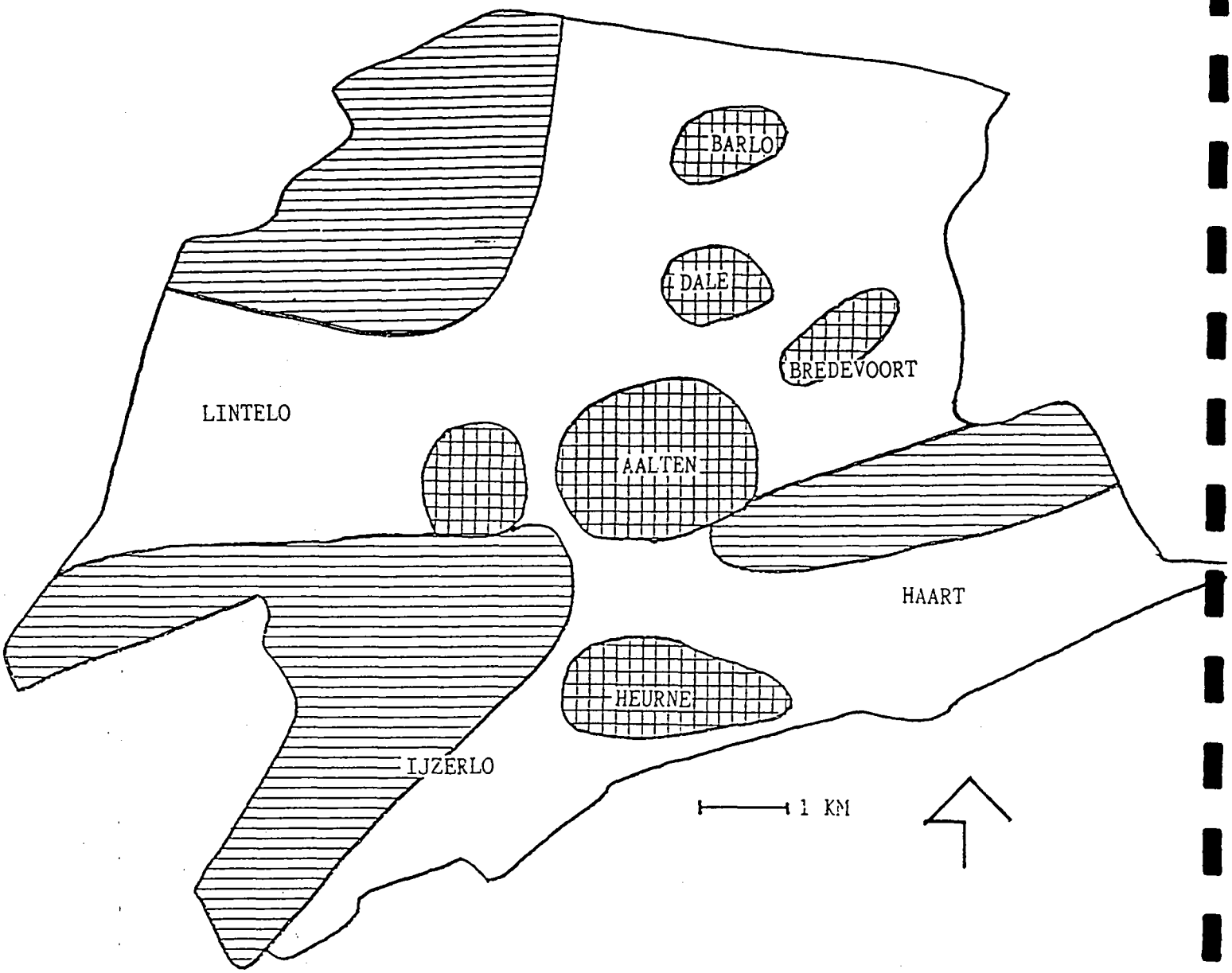

oude bouwlandgronden op de westrand van het Oost-Nederlands Plateau

dalen met keileemondergrond

plateau(helling) met afwisselend ruggen en dalen met gleygronden

Het grondgebruik in de periode 1850-1940 heeft betrekking op de oude bouwlandgronden op de westrand van het Oost-Nederlands Plateau, de dalen met keileemondergrond en de plateauhelling met de dekzanden bestaande uit ruggen en dalen.
De oude bouwlandgronden zijn in de loop van de eeuwen opgehoogd met plaggen (plaggenbemesting) afkomstig van de woeste gronden uit de omgeving. Op de akkers is vooral rogge geteeld. Na 1900 ook haver.
In de dalen met keileemondergrond domineert het gebruik van grasland.
In de lager gelegen gebieden op de plateauhelling met gleygronden komt grasland afgewisseld met bouwland voor. In beperkte mate werd in de leemlagen ijzeroer aangetroffen, die tot 1890 werd gewonnen ten behoeve van de ijzergieterijen in naburige gemeenten. De keileemlagen bij Haart bieden mogelijkheden voor een beperkte steen- en pannenfabricage aldaar.
De hoger gelegen gebieden op het plateau met gleygronden bestonden voornamelijk uit woeste gronden, die of werden ontgonnen (akkers), of herbebost. Het betreft hoofdzakelijk gronden in eigendom van particuliere landgoedeigenaren of grootgrondbezitters die er vanaf het eind van de 19e eeuw toe over gingen de nog aanwezige woeste gronden in hun bezit beter te exploiteren.
In het kader van ontginningsactiviteiten van de Heidemaatschappij in de jaren '20 en '30 van de 20e eeuw zijn ontginningen uitgevoerd in laaggelegen, venige gebieden, o.a. in Het Goor en het Aaltense Broek. Aan het eind van de 19e eeuw was hiermee reeds een begin gemaakt.
De horigheid werd met de Franse bezetting in 1795 geleidelijk aan afgeschaft. Omstreeks 1850 waren de meeste voormalige horigen zelfstandige boeren geworden en hadden zij het eigendomsrecht over hun gronden verworven.

Het hoogteverschil tussen het oostelijk en westelijk gedeelte van de gemeente (zie afbeelding 3) draagt er sterk toe bij dat er in het algemeen sprake is van een westelijke afstroming. Deze afstroming vindt met name plaats via de Boven Slinge, de Keyzersbeek, alsmede de in de jaren '30 van deze eeuw gekanaliseerde Veengoot die rechtstreeks uitmondt in de IJssel.
Het verkavelingspatroon is overwegend onregelmatig blokvormig in verband met hoogteverschillen. Alleen in Het Goor en het Aaltense Broek is sprake van een strokenvormig verkavelingspatroon.
De afwatering vormde een eeuwenoud probleem en heeft verschillende keren geleid tot overstromingen (1925). Esvormige ontwikkeling heeft plaatsgevonden in de strook Aalten-Barlo-Lichtenvoorde. Overige gebieden worden gekenmerkt door hoevenachtige ontwikkelingen.

Afbeelding 3
Globale hoogtekaart gemeente Aalten

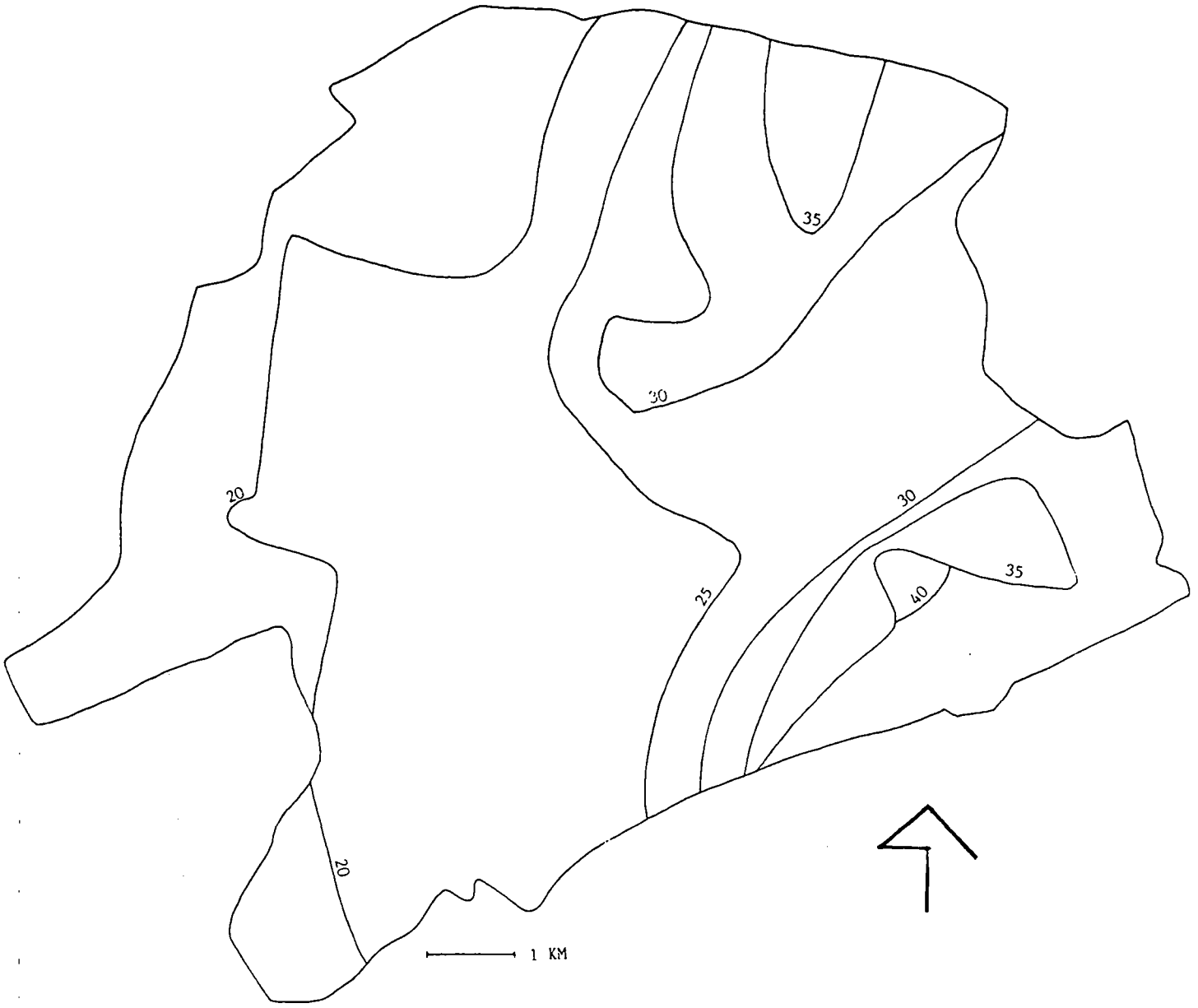

De meeste nederzettingen in de gemeente Aalten zijn gelegen op of nabij de westrand van het Oost-Nederlands Plateau, op een hoogte van 25-30 meter boven N.A.P.
Op of nabij deze rand liggen van noord naar zuid de nederzettingen Barlo, Bredevoort, Aalten en Heurne. Met name vanwege de breedte van het plateau bij Aalten kon zich hier een grotere kern ontwikkelen. Lintelo en IJzerlo bevinden zich lager gelegen op de westelijke flank van het Oost-Nederlands Plateau. Het beperkt aantal kernen en nederzettingen in de gemeente Aalten houdt verband met het grootgrondbezit en de hoevenachtige structuur van het gebied. Aalten en Barlo vertonen een van oorsprong esvormige structuur; Lintelo en IJzerlo een hoevenachtige structuur

3. INFRASTRUCTUUR

De Laat-Middeleeuwse handelsroutes zijn niet aan de gemeente Aalten voorbij gegaan. Oude hoofdwegen zijn rond het midden van de 19e eeuw de wegen Aalten-Winterswijk (onderdeel route Arnhem-Münster), Aalten-Varsseveld, Aalten-Lichtenvoorde en Aalten-Bocholt. Deze verbinding, alsmede de verbinding met Lichtenvoorde en Bocholt kunnen als de belangrijkste beschouwd worden. Deze zijn gelegen op de westrand van het Oost-Nederlands Plateau. Tussen 1857 en 1898 zijn deze wegen verhard. Omstreeks 1931 is de Ringweg om Aalten aangelegd. Op het plateau en de plateauhelling wordt het wegenpatroon gekenmerkt door een grillig verloop. Een en ander houdt verband met de hoogtegesteldheid.

In 1885 werd de spoorlijn Zevenaar-Winterswijk geopend. Ten zuiden van Aalten werd een station gebouwd dat in 1919 werd uitgebreid. Vlakbij Lintelo heeft een halteplaats gestaan. In 1899 werd het station Bredevoort in gebruik genomen, dat omstreeks 1930 werd opgeheven. Tussen 1910 en 1933 heeft een stoomtram gereden langs de hoofdweg Lichtenvoorde-Bocholt. Deze dienst is in 1933 opgeheven nadat de exploitant (Geldersch-Westfaalsche Stoomtram Maatschappij) op dat traject een busdienst opende. Deze busdienst werd overgenomen door de G.S.M., na 1934 G.T.W. (Geldersche Tramwegen).

De Boven-Slinge (voorheen Slingerbeek) is in de 19e eeuw gekanaliseerd. Hierop was beperkte scheepvaart mogelijk. Het Kasteel Bredevoort tapte water af van de Slingerbeek en van de Schaarsbeek. Als gevolg van de onregelmatige waterstanden was de economische betekenis van genoemde beken gering.

In 1910 werd te Aalten een gasfabriek gebouwd, die inmiddels is verdwenen. Sinds 1923 is de Gemeente Aalten aangesloten op het elektriciteitsnet van de P.G.E.M.
Eind jaren '30, begin jaren '40 werd Aalten aangesloten op het drinkwaternet.

Afbeelding 4
Voornaamste wegen Gemeente Aalten omstreeks 1910

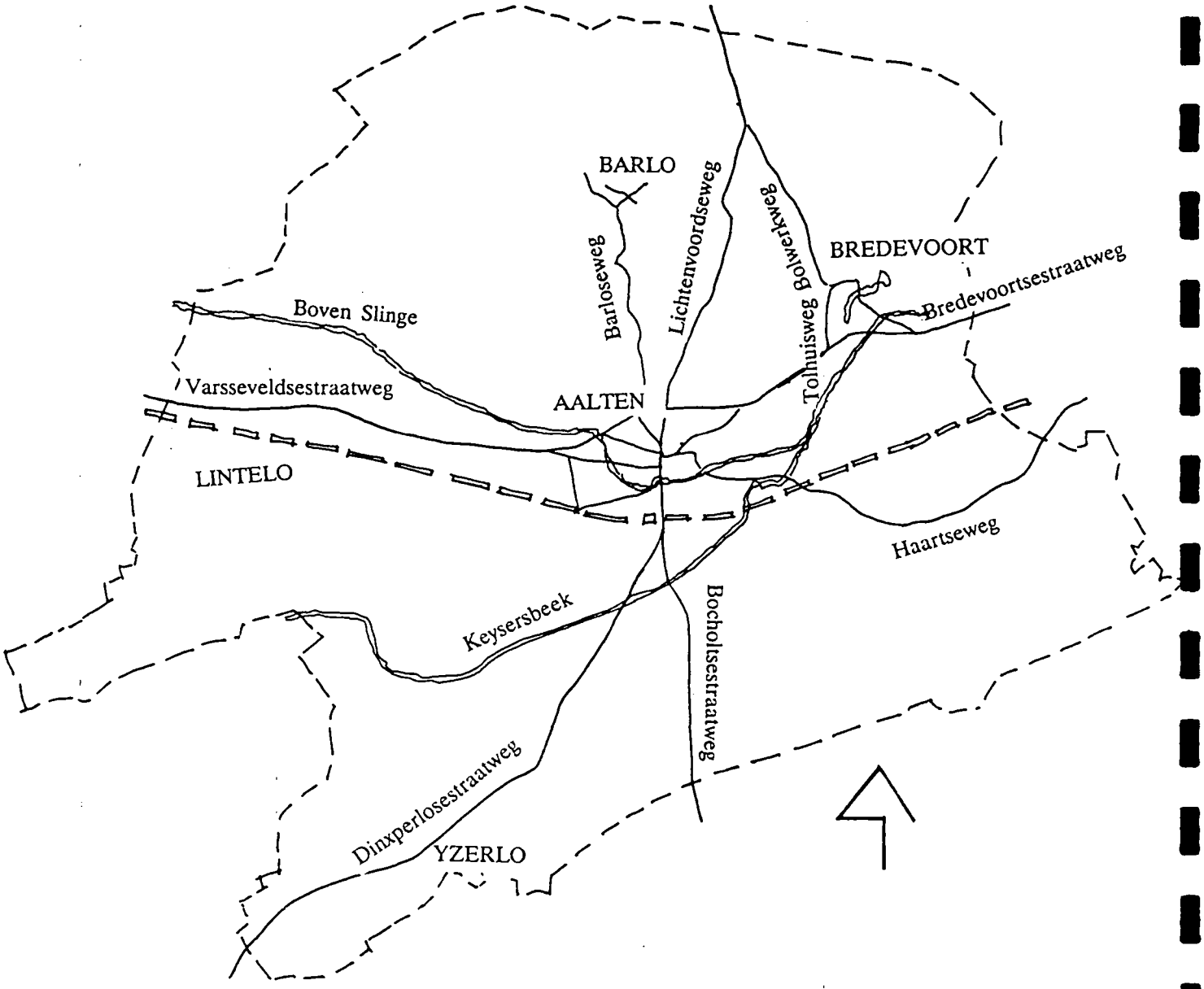

4. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

4.1 Algemeen

De oostelijke Achterhoek is een vroeg geoccupeerd gebied. De oudste schriftelijke vermeldingen van Aalten en Bredevoort dateren uit 828 resp. 945 na Chr. In deze periode is het voor akkerbouw weinig aantrekkelijke gebied geoccupeerd door middel van het hofstelsel. Het hofstelsel is op te vatten als een beheervorm van goederen die het domein van grootgrondbezitters uitmaken. Deze goederen bestaan uit het huis of hereboerderij (de hof) van de eigenaar of diens plaatsvervanger (de scholte) met bijbehorende landerijen alsmede verspreid gelegen hoeven, bewoond door de horigen. In de Late Middeleeuwen waren zowel de Graaf van Gelre als de Bisschop van Utrecht eigenaar van een aantal belangrijke hoven.
Geleidelijk aan ontwikkelden de hoven zich tot administratieve centra van de grootgrondbezitter of de scholte. Vlakbij de hoeven vestigden zich in de regel steeds weer ambachtelijke bedrijven.
In de loop van de 17e eeuw werd de band tussen horige en hofheer langzaam losser. Er ontwikkelde zich een vorm van beperkte vrije pacht (tijnsrecht) waarbij het eigendomsrecht geleidelijk verschoof naar de grondgebruiker. Ten gunste van de horige boeren. De positie van de horige boeren, was daardoor tegen het eind van de 18e eeuw sterk gestegen.
Vanaf het eind van de 18e eeuw, als het hofstelsel tijdens de Franse Revolutie formeel wordt afgeschaft, nemen de voormalige horigen een belangrijke plaats in. Hun welvaart maakt het hen mogelijk om financiële en sociale controle uit te oefenen op de kleine vrije boeren op de eenmansessen. Dit heeft onder meer geleid tot de vorming van een nieuwe klasse van grootgrondbezitter, die zich 'scholteboeren' noemden.

Het gebied rond Aalten, Winterswijk en Dinxperlo is een van de weinig overgebleven gebieden in Oost-Gelderland waar de sporen van het Middeleeuwse hofstelsel alsmede het bijbehorende cultuurstelsel nog zichtbaar zijn.
Akkerbouw en veeteelt vormden het belangrijkste middel van bestaan, aangevuld met schapenteelt en de verbouw van vlas. In de loop van de 18e eeuw komen huisweverijen tot ontwikkeling.
Bredevoort, ontstaan als vestingnederzetting, ondergaat eind 18e eeuw de sloop van een deel van zijn vestingwerken. Aalten is in die tijd een bescheiden marktplaats op het kruispunt van wegen tussen Terborg/Varsseveld-Winterswijk en Lichtenvoorde-Bocholt.

4.2 Functionele ontwikkelingen

Periode 1800-1850
Mede onder invloed van de Franse Bezetting is de verhouding tussen oorspronkelijke grondeigenaar en 'horige' zodanig geworden dat de eerste grondrenteheffer is geworden en de laatste, betaler van de last, eigenaar. Aan het eind van de eerste helft van de 19e eeuw wordt door veel boeren overgegaan tot afkoop van de grondrente.

De huisspinnerijen en -weverijen vormden de basis voor de opkomende industrialisatie in de gemeente Aalten, alsmede de gevolgen van de Belgische afscheiding (1830-1839) en de Duitse tolmuren. Ook de handelspolitiek van de Nederlandse Handels Maatschappij werkte bevorderend. De eerste bombazijnfabriek werd in 1826 geopend te Aalten. Spoedig volgen nog twee katoenweverijen in Aalten en een te Bredevoort. In 1835 werd een kleine steen- en pannenfabriek te Haart opgericht. Tevens is sprake van de vestiging van enkele brouwerijen, branderijen, blekerijen, hoedenmakerijen en borstelmakerijen. Op de akkers werd voornamelijk rogge en vlas verbouwd.

Periode 1850-1900

De handel in graan en linnen raakt, onder invloed van scherpe buitenlandse concurrentie, na 1860 geleidelijk aan in verval. Op het gebied van de textielnijverheid heeft dit zijn terugslag op de huisspinnerijen en de weverijen. Velen trekken over de grens naar Bocholt. De verwerking van wol en katoen wordt efficiënter ter hand genomen met de vestiging van beter toegeruste weverijen, kammerijen (1872), een inmiddels opgerichte pijpenfabriek (1855) en een fabriek van hoornbewerking (1884, in 1924 overgeplaatst naar Bredevoort). Wanneer na 1870 de stoom zijn intrede doet in de weverijen, betekent dit een verhoging van de efficiency en een begin van de ontwikkeling van industriële weverijen. Hierin werken tezamen zo'n 300 personen. Ook de klompenfabricage is van belang: 60 werknemers in 1876 en 96 in 1900. Omstreeks 1900 is de Aaltense kammen- en pijpenfabriek met 117 werknemers het grootste bedrijf. Minder werknemers in de zuivelfabriek te Aalten (1896) en Bredevoort (1894), cichoreifabriek en steenfabriek (maart: 12 werknemers).

Periode 1900-1940

De Gemeente Aalten is een expulsiegemeente gedurende het tijdvak 1850-1940. De verdubbeling van het bevolkingsaantal vindt vooral plaats na 1900 (zie afbeelding 5). De emigratie is gedurende het tijdvak tamelijk constant en schommelt rond de 37% van de natuurlijke bevolkingsgroei. Dit duidt erop dat de bestaansbasis in de laatste eeuw groter wordt, ondanks het na 1914 wegvallen van de oriëntatie op Bocholt/Duitsland. De contacten en ook de arbeidsmogelijkheden met en in Bocholt bleven in hoofdzaak bestaan tot 1940. Dit hangt samen met verbeteringen op landbouwkundig gebied. Nog in 1936 werkt ca. 50% van de beroepsbevolking in de landbouw, tegenover ca. 10% in de industrie, daarnaast is ca. 25% van de beroepsbevolking werkzaam in de winkelvoorzieningen en ca. 12% verricht grondarbeid. De voornaamste fabrieken zijn de kammenfabriek, de pijpenfabriek (beide in Aalten), de fabriek voor houtbewerking te Bredevoort en drie textielfabrieken. De hoornindustrie, die tot na de Tweede Wereldoorlog in Aalten bestaan heeft, was uniek in Nederland. Voorts is sprake van een kleine orgelfabriek, een knopenfabriek en een schoenenfabriek. In 1907 heeft zich te Bredevoort een gesticht gevestigd. Verder bevinden zich in Bredevoort veel boerderijen, hetgeen duidt op een sterk vertegenwoordigde agrarische sector. Twee jaar later is het Aaltense ziekenhuis gebouwd.

Afbeelding 5
Bevolkingsontwikkeling gemeente Aalten 1850-1940
(indexcijfers, waarbij in 1850 6.166 inwoners = 100)

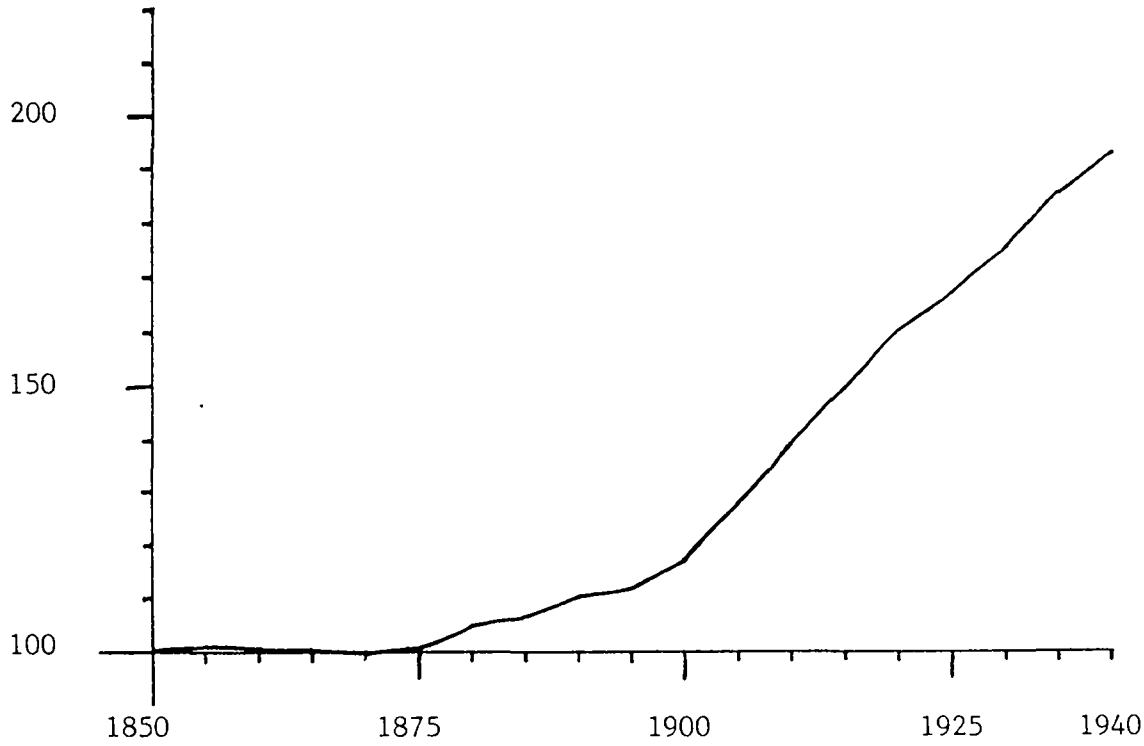

4.3. Stedebouwkundige structuur

Binnen de gemeente Aalten ligt de hoofdkern Aalten op de plateauhelling naar de Slinge. Het hoger gelegen dorp ligt aan de verbindingsweg Arnhem-Münster.
De kern Bredevoort, oostelijk van Aalten, ligt op een zandtong omgeven door van oorsprong moerassige gebieden.
De overige kernen in de gemeente Aalten zijn Barlo, IJzerlo en Lintelo, deze zijn ontstaan op locale kruisingen van wegen.

Aalten

De kern Aalten, waarvan de basisstructuur al van voor 1750 dateert, bestaat uit de Markt, Kerkstraat, Landstraat, Dijkstraat, Hogestraat, Peperstraat, Prinsenstraat en Kattenberg. Binnen deze structuur die voornamelijk uit wegen met boerderijen bestond, waarvan de deel veelal naar de straat is gekeerd, vindt verdichting met woonhuizen plaats Reeds in 1826 wordt aan de Dijkstraat een textielfabriekje opgericht. Na 1850 is een duidelijker functieverandering te zien. De boerderijen verdwijnen uit de kern mede als gevolg van de ontginning van het buitengebied.

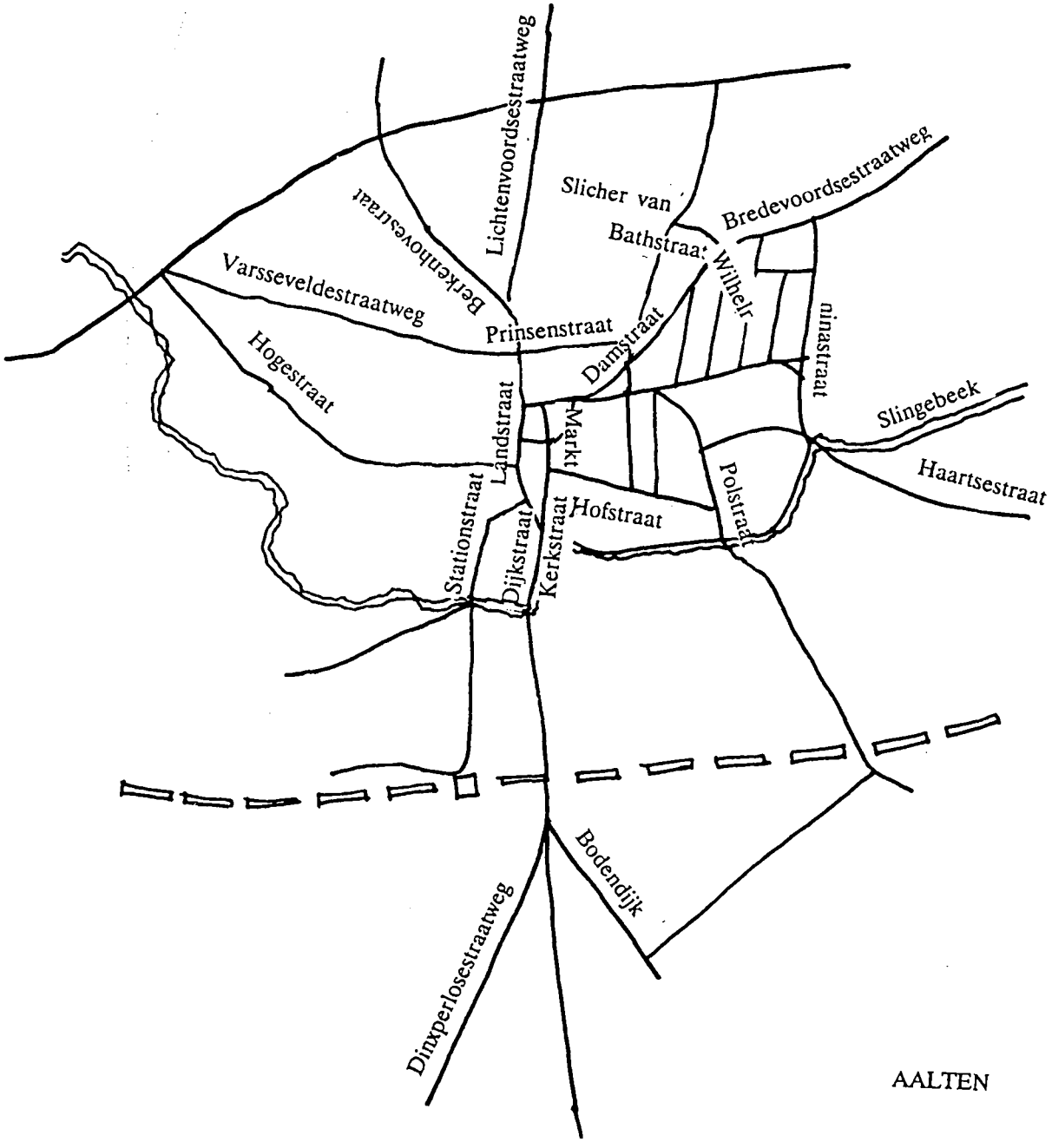

AALTEN

De bestaande wegenstructuur wordt lintvormig opgevuld met woonhuizen en winkels. De winkels concentreren zich in de Hogestraat, Dijkstraat, Landstraat, Bredevoortsestraatweg, Prinsenstraat, Kerkstraat en Haartsestraat. Steeds duidelijker wordt de regionale functie van Aalten, niet alleen vanwege de winkelvoorzieningen, ook vanwege de marktfunctie die het ten behoeve van de omgeving vervult. De markt, een langgerekte openbare ruimte, met gesloten straatwanden, bebouwd met openbare en horecavoorzieningen vormt met de ruimte rond de Nederlands Hervormde kerk een eenheid.
Op verschillende plaatsen zijn nog de tot woon-horeca verbouwde boerderijen in de straten herkenbaar.
De wegen die naar de kern leiden, o.a. de Bredevoortsestraatweg, worden lintvormig bebouwd, naar de kern toe met kleinere woningen, verder van de kern met villa-achtige woonbebouwing.
Het gebiedje te zuiden van de Bredevoortsestraatweg wordt rond 1910 bebouwd met middenstands- en arbeiderswoningen. Hier vestigt zich de zuivelfabriek en ten zuiden van dit gebied was in 1895 al een stoomweverij gevestigd. In het noordelijk deel van de kern worden vanaf 1910 langs de Damstraat en Oosterkerkstraat arbeiderswoningen en fabriekjes gebouwd.
De Slicher van Bathstraat wordt rond 1930 met villa's bebouwd.
Langs de overige toegangswegen vindt in de periode 1850-1940 lintvormige bebouwing plaats. Aan de Polsstraat vrijstaande en middenstandswoningen rond 1920. Verspreide middenstandswoningen langs de Varsseveldsestraatweg en Hogestraat. Over het algemeen wordt de bebouwing dichter richting centrum.
De Stationstraat krijgt omstreeks 1930 een bebouwing met vrijstaande herenhuizen. Rond het station is slechts een beperkte aanzet van bedrijvigheid.
Opmerkelijk is dat de industriële activiteiten in de periode 1850-1940, waarbij de spinnerijen een belangrijke plaats innamen, verspreid tussen de bebouwing tot ontwikkeling zijn gekomen.

Bredevoort
Deze vroegere veste op een smalle zandrug, op één van de twee toegangswegen over land vanuit het Oosten, tussen de moerassen aan de verbindingsweg Aalten-Winterswijk heeft tijdens de periode 1850-1940 een zeer beperkte ontwikkeling binnen het bestaande wegenpatroon gekend.
In de periode 1850-1920 zijn in het zuid-oostelijk deel van deze kern de 17e eeuwse wallen geslecht, nadat eind 18e eeuw al een deel van die wallen was gesloopt. De stadsgrachten werden als werkgelegenheidsproject rond 1930 voor een belangrijk deel gedempt. In het noordwestelijk deel zijn nog belangrijke delen van de grachten aanwezig, terwijl de omwalling praktisch is verdwenen.
De voornaamste straten zijn de Landstraat, de oorspronkelijke oost-west ontsluitingsweg en de Markt die via een inmiddels niet meer bestaande weg naar het noordelijk gelegen, tot 1646 bestaande kasteel voerde.
De Koppelstraat, Officierstraat en Vismarkt zijn smalle straten met gesloten straatwanden. De straatwanden bestaan uit lage bebouwing met hoge kappen, waarvan de nokrichting loodrecht op de straat staat. De straatwanden kennen geen doorlopende rooilijn, waardoor de verspringende panden los van elkaar lijken te liggen.

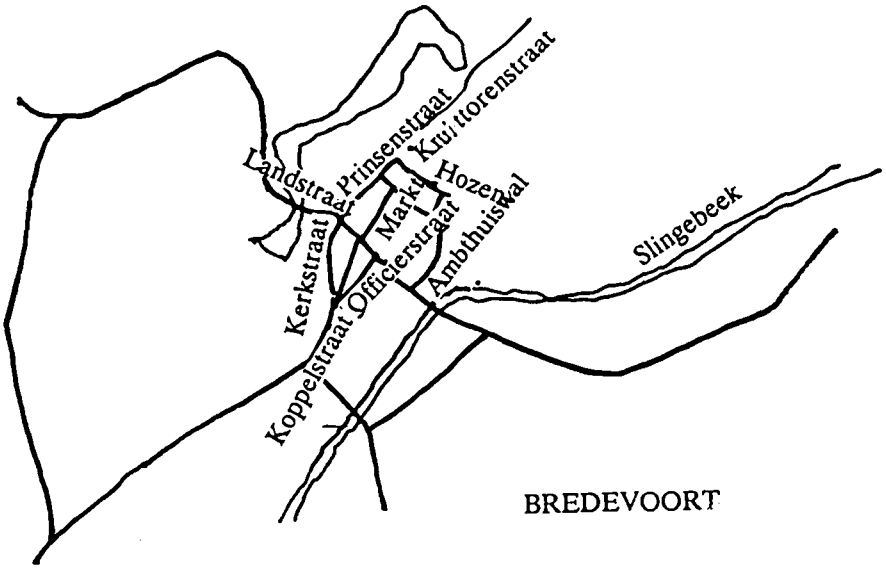

De smalle straten vormden de zijstraten van de belangrijkere Landstraat. Ten noorden van de Landstraat vormde de driehoekige Markt de verbinding naar het kasteel. Op het voormalige kasteelterrein wordt in het midden van de 19e eeuw een school gebouwd, die in 1950 is vervangen. De restanten van kasteel en 17e eeuwse kasteelomgrachting zijn geheel verdwenen.
Op het eind van 19e, begin 20e eeuw, vindt een verdichting van bebouwing langs bestaande wegen plaats. De Koppelstraat maakt na 1870 een belangrijke ontwikkeling door, van zijstraat wordt deze straat ontsluitingsweg in zuidelijke richting. In noordelijke richting wordt de Kruittorenstraat de belangrijkste ontsluitingsweg.
De Ambthuiswal wordt in de 19e eeuw eveneens bebouwd.
Een uitbreiding van het verzorgingshuis aan de Prinsenstraat en de bouw van woningen aan de Hozenstraat kunnen als belangrijkste ontwikkelingen uit genoemde periode genoemd worden.

Barlo, IJzerlo, Lintelo
Barlo, IJzerlo en Lintelo zijn in wezen clusters van boerderijen, die in de periode 1850-1940 slechts een beperkte uitbreiding ondergaan.

Verspreide bebouwing
Het grondgebied van de gemeente Aalten bestaat voornamelijk uit kampenlandschap. Aan de zuid- en oostzijde afgewisseld met natte heide en broekontginningen en in het noorden een smalle strook van Aalten richting Lichtenvoorde met een essenlandschap. In dit gebied ligt Barlo. De kenmerken van het kampenlandschap zoals onregelmatige verkaveling, de afwisseling van bossen, houtwallen en de boerderijen verspreid in groepjes die met slingerende wegen met elkaar verbonden zijn, zijn nog zeer goed herkenbaar in de gemeente. De uitwaaierende wegen vanuit de dorpen slingerend langs de essen, waarbij de bebouwing meer geconcentreerd is langs de randen van de essen, is in het genoemde essengebied kenmerkend.

4.4. Ontwikkelingen na 1940

Na 1940 ontwikkelt de bebouwing van Aalten zich concentrisch rond de kern, de laatste decennia is het gebied ten zuiden van de spoorlijn Arnhem-Winterswijk bebouwd.
De werkgelegenheid vindt z'n ontwikkeling in de zuidwesthoek van de kern. De ontwikkeling van Bredevoort is zeer beperkt. In de jaren 50 wordt een wijkje in de zuidwesthoek van de kern ontwikkeld. Rond 1970 is op het voormalige vestingterrein langs de Ambthuiswal een wijkje gebouwd. Industrie ontwikkelt zich aan de zuidzijde van de Slingerbeek. De N313 is aangelegd op de westrand van het Oost-Nederlands Plateau.

4.5. Karakterisering geïnventariseerde bebouwing

Wonen
In de bebouwde kom van Aalten wordt een aantal villa's en herenhuizen aangetroffen in onder meer eclecticistische en neoclassicistische stijl, kleinere woonhuizen (ca. 1870-1910), middenstandswoningen (ca. 1930-1935) en enige arbeiderswoningen (XXa). In het buitengebied ligt een markante villa uit ca. 1900.

Werken
De gemeente telt zeer veel boerderijen. Deze hebben een langsdeel met korfboog deeldeur. De rechthoekige hallehuizen vormen de grootste groep. Meestal hebben zij zadeldaken, deels ter plaatse van het voorhuis opgewipt en houten topgevels. Her en der worden T-boerderijen aangetroffen, waarvan een enkele het eigendom is van scholteboeren. De aanbouw van schuren, c.q. woonhuizen komt veelvuldig voor in de gemeente, evenals losstaande schuren op het erf.
In Aalten bevindt zich een stoomweverij (1893-1894/jaren '30 20e eeuw). Deze vormt samen met een directeursvilla in neorenaissancestijl (1893-1894) een complex. Het betreft hier de laatste markante vertegenwoordiger uit de periode van de textielnijverheid in Aalten. Aalten bezit een hotel (XXa) bij het station en een reeks kleinere bedrijfspanden, al dan niet in combinatie met een woonhuis. In de gemeente staan twee windkorenmolens van het beltmolentype, nl. te Lintelo en te Bredevoort (resp. 1850 en 1870). In laatstgenoemde stad bevindt zich ook een kleine stookoven met schoorsteen in het open veld.

Infrastructuur
Het stationsgebouw en de watertoren in Aalten dateren uit resp. 1884/1919 en 1943. Het landgoed Walforth wordt gemarkeerd door een aantal palen die de grens van het landgoed aangeven. In 1939 is in het buitengebied van Aalten ten behoeve van de infrastructurele voorzieningen een kleine brug/sluis aangelegd. Drie zandstenen grenspalen (1766) zijn voorzien van het wapen van Gelre en dat van Münster.

Maatschappelijke voorzieningen
De R.K. parochiekerk te Aalten bestaat uit een ingangstoren in neogotische stijl (XIXb) en een driebeukig schip in Delftse Schoolstijl (XXb). De daarbij behorende pastorie is ook in laatstgenoemde stijl opgetrokken. Elders te Aalten staan twee gereformeerde kerken (XIXb en 1913) en een synagoge. Buiten de kernen van Aalten en Bredevoort liggen in totaal zes begraafplaatsen. In Aalten treft men tevens aan: een gevangenis (XIXb) en drie 20e eeuwse schoolgebouwen, deels gewijzigd. De overige schoolgebouwen zijn opgericht in Bredevoort (ca. 1930), te IJzerlo (1914) en te Lintelo (1923).

Kaart 1

Typologie uitbreidingen gemeente Aalten 1850-1940

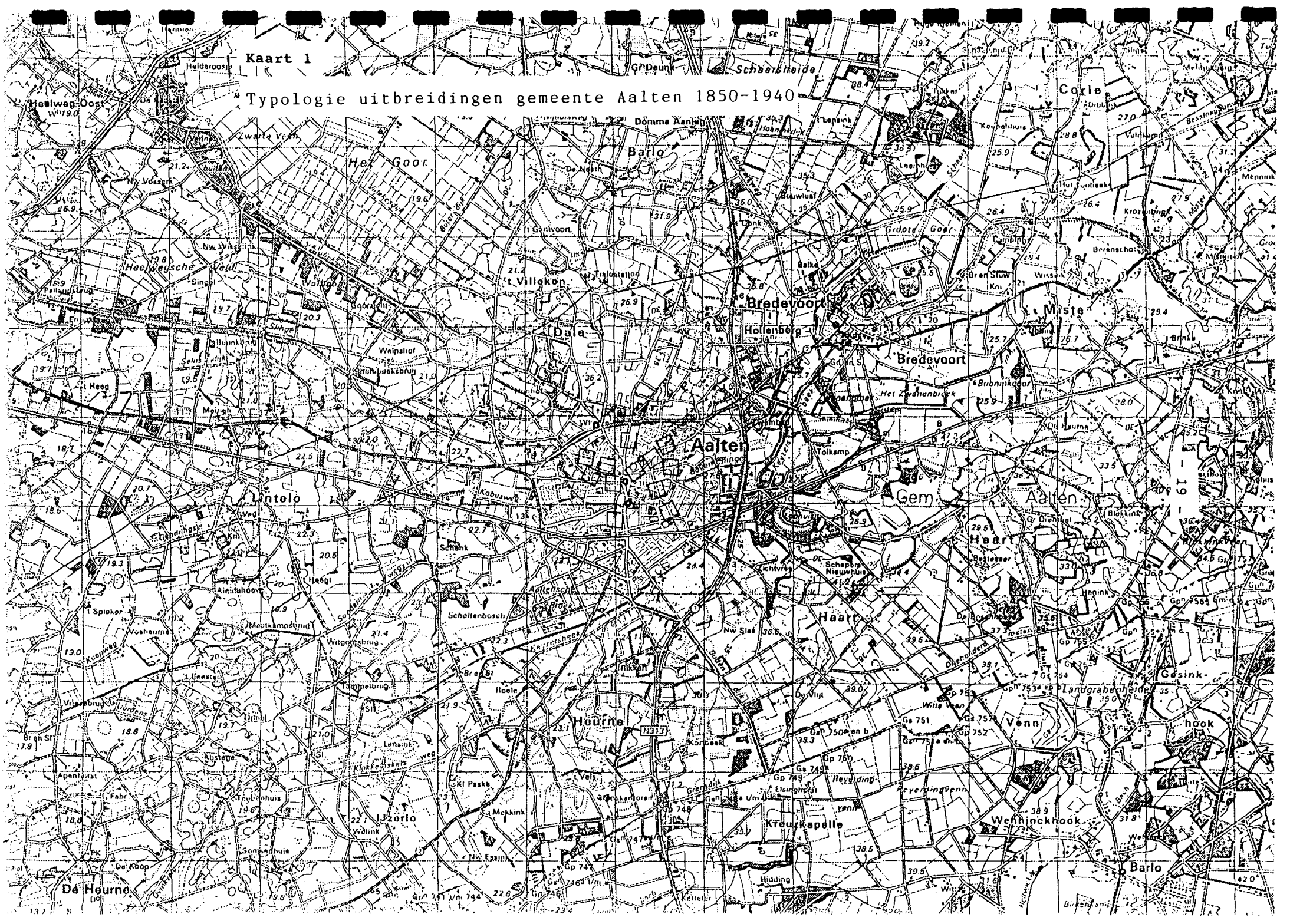

4.6. Typologie uitbreidingen gemeente Aalten 1850-1940

Toelichting op kaart 1

Type aanduiding **Type-omschrijving** **Bijzondere gebieden**

Andere aanduidingen

- Lineaire ontwikkelingen
  - functie: gemengd of wonen
  - niet-planmatige en planmatige ontwikkelingen

4.7. Bijzondere gebieden

De term bijzonder gebied wordt gehanteerd voor gebieden die zijn gebouwd of aangelegd in de periode 1850-1940. Bij de beoordeling is de criterialijst (zie blad 22) gehanteerd volgens de zgn. "MIP-handleiding". Hierbij zijn grotere samenhangende (stede-)bouwkundige structuren bekeken. Bij de bouwkundige inventarisaties zijn samenhangende bouwkundige complexen aangegeven.
Dat in de gemeente geen of weinig bijzondere gebieden voorkomen, zegt niets over de schoonheid of opbouw van de gemeente.

Bijzondere gebieden gebouwd of aangelegd in de periode 1850-1940 komen in de gemeente Aalten niet voor.

Karakteristieke gebieden
Structuren van bouwkunst en stedebouw van vóór 1850 en na 1940 die een bijzondere kwaliteit hebben worden aangeduid met de kwalificatie "karakteristieke gebieden". Het betreft gebieden waarvan de hoofdelementen dateren van voor 1850 of na 1940, die ook daarna herkenbaar zijn gebleven.

Markt en omgeving Nederlands Hervormde Kerk van Aalten
De langgerekte markt met gesloten bebouwing vormt met de ruimte rondom de Nederlands Hervormde kerk een gesloten eenheid, die als hart van de kern Aalten kan worden gezien. De vorm van deze openbare ruimte dateert van voor 1850. De bebouwing is een mengeling van 18e eeuwse tot vroeg 20e eeuwse veelal openbare en horecavoorzieningen. Het betreft hier een beschermd dorpsgezicht.

De geïnventariseerde bebouwing aan de Markt en aan de daarop uitkomende wegen behelst herenhuizen in onder meer eclecticistische en neoclassicistische stijl, kleinere woonhuizen, voormalige boerderijen en enige winkelpanden in onder meer eclecticistische stijl, en een voormalige gevangenis. Sommige objecten stammen geheel of gedeeltelijk uit de periode vóór 1850.

Bredevoort
Een tweede beschermd stadsgezicht is een groot deel van de kern Bredevoort.

Dit voormalige kasteelstadje met vakwerkhuizen, hiërarchie van straten, delen van wallen en grachten is als karakteristiek gebied aan te merken.
De geïnventariseerde bebouwing aan de Markt en aan de daarop uitkomende wegen bestaat uit kleine woonhuizen, herenhuizen onder meer enkele villa's (ca. 1908).
Winkels, een zuivelfabriek, en andere kleinere bedrijfspanden, een voormalige synagoge (ca. 1900) en een neogotische kerk van A. Tepe (1876) met een pastorie uit de jaren '30 van de 20e eeuw maken deel uit van de bebouwing. Een aantal woonhuizen/boerderijen stamt geheel of gedeeltelijk uit de periode vóór 1850.

CRITERIA VOOR DE AANDUIDING BIJZONDERE GEBIEDEN

I. Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit, zoals:
   1. kwaliteit van het ruimtelijk concept;
   2. betekenis vanwege de verkaveling/inrichting/voorzieningen;
   3. betekenis vanwege architectonische/architectuurhistorische kwaliteit;
   4. betekenis vanwege specifieke vorm voor specifieke functionele ontwikkelingen (b.v. havengebied, city-ontwikkeling, sportpark)

II. Bijzondere historische betekenis, zoals:
   1. structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met en duidelijk uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;
   2. betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;
   3. betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering)

III. Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:
   1. betekenis als onderdeel van een groter geheel
   2. betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving;
   3. betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel

IV. Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)

V. Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN/KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR

Archieven en bibliotheken

* Rijksarchief in Gelderland
* Katholieke Universiteit Nijmegen, Faculteit der Beleidswetenschappen
* Bibliotheken Provincie Gelderland
* Stichting Arnhemse Openbare en Gelderse Wetenschappelijke Bibliotheek
* Gemeente Aalten

Afbeeldingen

* Afbeelding 1 Gemeente Aalten omstreeks 1867
* Afbeelding 2 Geomorfologische kaart gemeente Aalten
* Afbeelding 3 Globale hoogtekaart gemeente Aalten
* Afbeelding 4 Voornaamste wegen gemeente Aalten omstreeks 1910
* Afbeelding 5 Bevolkingsontwikkeling gemeente Aalten 1850-1940
* Kaart 1 Typologie uitbreidingen gemeente Aalten 1850-1940

Kaartmateriaal

* Bodemkaart 1/50.000, 1970
* Topografische kaart 1/25.000 en 1/50.000, diverse jaargangen
* Kaartenboek van Gelderland, 1843
* J. Kuijper, Gemeente-atlas van Gelderland 1868, Leeuwarden, 1970

Literatuur

* Aalbers, P.G., *Het einde van de horigheid in Twente en Oost-Gelderland 1795-1850*, Zutphen, 1979

* Beukelaer, J.F.T. e.a., *Bredevoort een heerlijkheid*, Bredevoort, 1988

* Heeringa, T., *De Graafschap; een bijdrage tot de kennis van het cultuurlandschap en van het scholtenpatroon*, Zutphen, 1934

* Heitling, W.H., *De Achterhoek; langs Berkel en Slinge*, Lochem, 1959

* Horst, J.G. ter, *DE Aaltense hoornindustrie*, Aalten

* Kobes, D.W., *Bloemlezing uit de historie der gemeenten Aalten-Dinxperlo-Wisch*, Aalten, 1966

* Krosenbrink, G.J.H., *De Achterhoek in grootvaders tijd*, Den Haag, 1975

* Rots, B.D., *Aalten en Bredevoort in vervlogen tijden*, Aalten, 1950

* Vereniging tot verbetering van de volkshuisvesting, *Ne göpse vertelsels oaver Aalten en Brevoort*, Zutphen, 1984

* Voorden, F.W. van, e.a., *Stads- en dorpsgezichten in Gelderland; de nederzetting in ontwikkeling*, Zutphen, 1975

Oosterbeek, 1992

Stichting MIP-Gelderland
Oranjeweg 60
6861 BL OOSTERBEEK
tel. 085 - 336 326